

MİL-MUĞAN İQTİSADI RAYONUNDA KƏND MƏNTƏQƏLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASI VƏ YENİDƏN QURULMASI

Musa VƏLİYEV

ETN Coğrafiya İnstitutu, PHŞ, Bakı, Azərbaycan

*Yazışılan müəllif: musavaliyev77@gmail.com

NƏŞR TARİXİ:

Qəbul edilmə tarixi:
21.08.2026

Nəşr edilmə tarixi:
28.09.2026

AÇAR SÖZLƏR:

Mil-Muğan iqtisadi rayonu, kənd məskunlaşması, kənd planlaşdırması, kəndlərin inkişafı, sosial-iqtisadi inkişaf

XÜLASƏ

Mil-Muğan iqtisadi rayonunda əhalinin yerləşməsində, təsərrüfat sahələrinin ərazi təşkilində kənd məskunlaşması aparıcı yer tutur. Kənd əhalisi arasında təbii artımın davamlı olaraq getməsi, əhalinin sayının artması yeni ev təsərrüfatlarının yaranmasını, kəndlərin ərazi cəhətdən genişlənməsini tələb edir. Bu proseslərin planlaşdırılması lazım gəlir. Tədqiqatın aparılmasında məqsəd – iqtisadi rayonda kəndlərin ərazi cəhətdən genişlənməsi, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, onlara sosial-mədəni xidmətlər göstərilməsinin təşkili istiqamətlərini öyrənmək, yaxın vaxtlarda bu sahələrdə yaranan biləcək problemlərin həlli yollarını müəyyən etməkdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi qarşıya qoyulmuşdur: (a) kənd məntəqələrinin iqtisadi və sosial-demoqrafik inkişafı prosesində planlaşdırma işlərinin aparılmasının vacibliyini göstərmək; (b) kənd məntəqələrinin yenidən qurulması prosesində nəzərə alınan istiqamətləri təhlil etmək; (c) kəndlərin ərazi cəhətdən genişlənməsi prosesində torpaq və su ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi, yeni ev təsərrüfatları yaradılması istiqamətlərinin inzibati rayonlar üzrə müqayisəli təhlilini aparmaq; (d) kəndlərin sosial-demoqrafik inkişafı, əhalinin sosial-mədəni xidmətlərə tələbatının ödənilməsi, iş yerləri ilə təminatının perspektiv inkişaf yollarını tədqiq etmək. Məqalədə iqtisadi rayonda kəndlərin planlaşdırılmasının əsas istiqamətləri, onların həyata keçirilməsinin əhəmiyyəti, regional xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Hazırda dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında yenidən məskunlaşma prosesində həyata keçirilən “ağılı kənd” layihəsinin əsas istiqamətlərinin regionda da tətbiqi məsələləri təhlil edilir. Kəndlərin planlaşdırılmasının aparılması onların davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün mühüm amil hesab olunur.

GİRİŞ

XX əsrdə texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə sənayenin inkişafı şəhərlərin rolunun artmasına və şəhər əhalisinin sayının çoxalmasına səbəb olmuşdur. Lakin Azərbaycanda kəndlər hələ də əhalinin məskunlaşması və ərazilərin mənimsənilməsində öz əhəmiyyətini saxlayır. Ona görə ki, əhalinin yarıya qədəri kəndlərdə məskunlaşır. Onlar ölkənin bütün düzənlik, dağətəyi, alçaq və orta dağlıq sahələrini əhatə edir (AR coğrafiyası, III, 2015). Eyni zamanda kənd təsərrüfatı regionların təsərrüfat strukturunda aparıcı yer tutur, kənd əhalisinin payı 60-70% səviyyəsinə qədər yüksəlir (Eminov, 2023). Bu səbəbdən kəndlərin yaxın və orta perspektiv üçün planlaşdırılması səmərəli məskunlaşma formaları və inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi vacib vəzifələr sayılır (Həsənov & Kərimli, 2014).

Şəhərlər, qəsəbələr və kənd yaşayış məntəqələri əhalinin cəmləndiyi əsas yaşayış yerləridir. Son dövrlərdə əhali arasında təbii artımın azalmasına baxmayaraq onun sayı zəif tempdə olsa, çoxalır. Daxili miqrasiyalar prosesində onların bəzi yaşayış məntəqələrində toplanması prosesi gedir. Əsas miqrasiya istiqamətləri Bakı şəhərinə, Abşeron rayonuna və ətraf ərazilərə doğrudur. Bununla yanaşı, regionlarda da şəhərlər və kənd yaşayış məntəqələri inkişafı gedir. Ona görə yaxın dövrlərdə onların inkişafının nizamlanması üçün planlaşdırılma işləri aparılması tələb olunur. Onlar Mil-Muğan iqtisadi rayonu üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat obyektı Kür-Araz ovalığında yerləşir. İqtisadi rayon Kür və Araz çaylarının arasında yerləşən Mil düzünü, hər iki çayın sağ sahilində ayrılan Muğan düzünü əhatə edir [Aran iqtisadi rayonunda demoqrafik inkişaf problemlər., 2022]. Sabirabad rayonu az sahədə Şirvan düzünə keçir (Müseyyibov, 1998). İqtisadi rayonun sahəsi 5,67 min km²-dir ki, bu da ölkə ərazisinin 6,55%-ni əhatə edir. (Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri, 2025). İqtisadi rayonun tərkibinə Beyləqan, İmişli,

Saatlı, Sabirabad inzibati rayonları aiddir. İqtisadi rayonda 4 şəhər, 18 qəsəbə, 190 kənd məntəqəsi mövcuddur (Azərbaycanın əhalisi, 2025). Regionun əhalisinin sayı 2025-ci ilin əvvəli üçün 527,5 min nəfər, o cümlədən kənd əhalisinin sayı 393,3 min nəfərdir. Ölkənin əhalisinin 5,16%-i o cümlədən kənd əhalisinin 8,44%-i Mil-Muğanın payına düşür (Azərbaycanın əhalisi, 2025).

Mil-Muğan iqtisadi rayonunda Kür və Araz çaylarının sahilləri, suvarma kanalları boyu, əlverişli iqtisadi-coğrafi mövqelərdə (İCM) malikdir. Regionun ərazisindən ölkə əhəmiyyətli Hacıqabul-Horadiz dəmir və avtomobil yolları, Yevlax-Ağcabədi-Bəhramtəpə, Bəhramtəpə-Biləsuvar avtomobil yolları keçir (Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyası, 2010; AR coğrafiyası, III c, 2015). Mil-Muğan iqtisadi rayonunun cənubda olan sərhədləri İran ilə dövlət sərhədi boyu keçir (Eminov, 2005, 2021).

Azərbaycanda və onun ayrı-ayrı regionlarında kənd əhalisinin məskunlaşması və demoqrafik potensialının öyrənilməsi üçün tədqiqatlar XX əsrin ikinci yarısından sonra aparılmışdır. Bu sahədə ilkin mərhələdə tədqiqatlar aparən alimlər arasında E.Q.Mehrəliyev, N.A.Babaxanov, N.H.Əyyubov və başqalarının adlarını qeyd etmək olar (Mehrəliyev, 1963, 1988; Əyyubov, 1988; Babaxanov, 1968).

Müstəqillik illərində kənd məskunlaşması sahəsində tədqiqatlarda onun formalaşması və inkişafında təbii-coğrafi şəraitin, təbii ehtiyatlar və təbii-iqtisadi potensialın rolunun qiymətləndirilməsi aparılmış, demoqrafik inkişafın əsas meyilləri tədqiq edilmişdir. Bu dövrdə Azərbaycanın regionlarında kənd məskunlaşmasının və demoqrafik inkişafın öyrənilməsi sahəsində Z.N.Eminov (2005, 2023), H.M.Tahirova, N.H.Əyyubov (AR iqtisadi coğrafiyası, 2015, II cild), E.S.Bədəlov (AR kəndlərin demoqrafik inkişafı, 1921), V.Ə.Əfəndiyevin (Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyası, 2010) tədqiqatları vardır (Əfəndiyev, 2010). Nəşr olunan əsərlərdə ayrı-ayrı iqtisadi rayonlarda kənd məskunlaşmasının öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bununla yanaşı, regionların ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu aşağı olaraq qalır (Azərbaycanın regionları, 2025), kəndlərdən paytaxta doğru miqrasiyalar davam edir, kənd əhalisinin artım tempi azalır, kənd məskunlaşmasında geriləmələr müşahidə olunur. Ona görə kənd məskunlaşmasının nizamlanması və planlaşdırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi vacibdir.

MATERIAL VƏ METODLAR

Təhlillər zamanı Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin əhali, demoqrafik inkişaf və regionlar üzrə statistika materiallarından istifadə olunmuşdur (DSK, 2025). Onlara “Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri”, “Azərbaycanın regionları”, “Azərbaycanın əhalisi” kimi statistika məcmuələri aiddir. Tədqiqatın aparılması üçün həm ölkə, həm də iqtisadi rayon üzrə statistik məlumatlar sistemləşdirilmiş, strukturlaşdırılmış, müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Həmçinin, məqalənin hazırlanmasında Azərbaycan və xarici ölkələrin alimləri və tədqiqatçılarının əhalinin məskunlaşması, ərazilərin demoqrafik, sosial-iqtisadi inkişafı və nizamlanması sahələrində əsərlərindən və elmi araşdırmalarından istifadə edilmişdir. Məqalədə təhlillər tarixi-coğrafi yanaşma, statistika, müqayisəli təhlil metodlarının köməyi aparılmışdır.

NƏTİCƏLƏRİN MÜZAKİRƏSİ

Kəndlər əhalinin qədim və geniş yayılmış məskunlaşma formalarıdır. Onlar əhalinin oturaq həyat tərzinə keçməsi və əkinçiliklə məşğul olması prosesində yaranmışdır. Ona görə kənd yaşayış məntəqələrinin salınması zamanı ərazilərin əkinçiliyə yararlı olması, su ehtiyatlarına yaxınlıq, onlardan istifadə edilməsi imkanları, kifayət qədər günəş enerjisi və istilik ehtiyatlarına malik olması kimi amillər nəzərə alınır. Məhz bunun nəticəsində dünyada ilkin böyük məskunlaşma və əkinçilik arealları iri çayların (Nil, Dəclə, Fərat, Xuanxe və Yantszi) sahillərində formalaşmışdır.

Kür-Araz ovalığı və çaylara yaxın ərazilərin yüksək temperatur şəraiti, suvarma şəraitində yüksək məhsuldarlığa malik olması qədim dövrlərdən məskunlaşmasına imkan vermişdir. Kür və Araz çayları, onların hövzəsində olan digər çayların sahilləri boyu yerləşən Beyləqan, Bərdə, Naxçıvan, Ordubad kimi qədim şəhərlərin yaranması göstərir ki, qədim və ilkin orta əsrlərdən başlayaraq regionda şəhər və kənd yaşayış məntəqələrinin sayı kifayət qədər çox olmuş, onlar

əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olmuş, istehsal edilən məhsullar yaxın və uzaq ölkələrə ixrac edilmişdir (Ковалев & Ковальская, 1980).

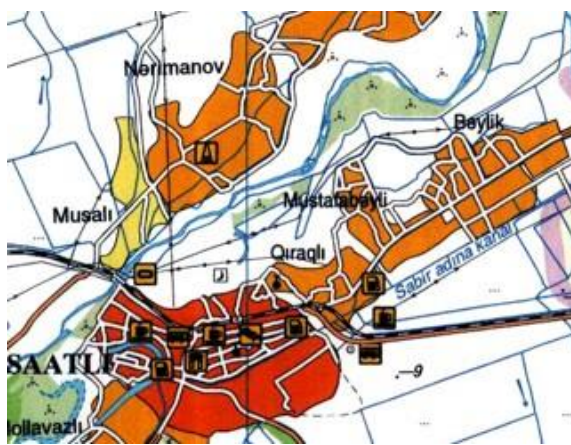
Kənd məntəqələrinin planlaşdırılması kənd məskunlaşmasının inkişafını, ərazi cəhətdən genişlənməsini, tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini, müasir sosial-iqtisadi şəraitini, məhsuldar qüvvələrin inkişafını, kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma istiqamətlərini, əhalinin sıxlığının dəyişməsinə əhatə edir. Kəndlərdə əhalinin sayı, onun artımı kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma istiqamətləri ilə sıx əlaqəlidir. Uzun illər ərzində Kür və Araz çaylarının aşağı axarlarında əməkəttutumlu və yüksək gəlir gətirən pambıqçılığın inkişafı iri kənd yaşayış məntəqələrinin formalaşmasına səbəb olmuşdur (Eminov, 2022, 2023). Eyni zamanda sahənin suvarmaya olan yüksək tələbatı çaylara yaxın ərazilərə meyil etməsinə tələb edirdi.

Digər tərəfdən regionda suvarma kanallarının sıx şəbəkəsi qurulmuş, kollektor-drenaj şəbəkəsi yaradılmışdır. Kəndlərdə əhalinin sayının çox olması onların sayının da davamlı olaraq artımını təmin etmişdir. Yeni ərazilərin yaşayış məntəqələri, yollar, nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi, istehsal və xidmət obyektləri altında qalması əkinə yararlı torpaqların əkin dövrüyyəsindən çıxmasına gətirib çıxarmışdır (Həsənov & Kərimli, 2014). Ona görə bu gün həmin kəndlərin ərazi cəhətdən genişlənməsinin qarşısının alınması, məntəqələr daxilində sıxlığın artırılması, zəruri hallarda müasir tələblərə uyğun 2-3 mərtəbəli çoxmənzilli yaşayış evləri tikilməsi təcrübəsindən istifadə edilməsinə keçid tələb olunur.

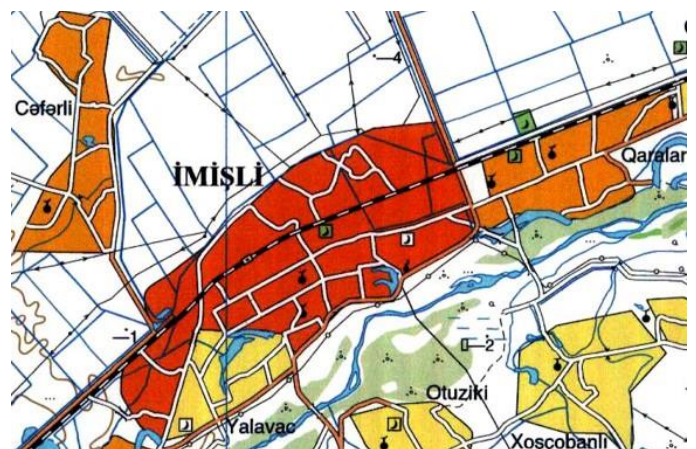
Kənd yaşayış məntəqələrinin salınması zamanı yerli təbii-coğrafi şərait mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onun ayrı-ayrı elementləri mütləq şəkildə nəzərə alınır (AR coğrafiyası, 2015, I cild). Bunun əsasında yaranan kənd məntəqələri əksər hallarda nizamsız salınır (Ковалев & Ковальская, 1980). Məntəqələrdə yollar, su, təbii qaz xətləri çəkilməsi, digər sosial-mədəni, nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi qurulmasında çətinliklər yaranır. Ona görə kəndlərin yeni məhəllələrinin yaradılması prosesində planaalma tələblərinin yerinə yetirilməsi vacibdir. Eyni zamanda məskunlaşma prosesində küçələrin, məhəllələrin düzgün planlaşdırılması, digər infrastruktur şəbəkəsi obyektləri ilə təminatda əlverişli imkanlar yaradır (Геоурбанистика и геопуралистика, 2024).

Yeni yaşayış yerləri salınması zamanı əhalinin və təsərrüfatların şirin su təminatı üçün yeni şəbəkələrin yaradılması vacibdir. Yeni yaşayış yerlərinin kənd təsərrüfatına az yararlı, şoranlıq və şorakətvari ərazilərdə salınması, yeraltı suların səviyyəsinin nizamlanması üçün kollektorların yaşayış məntəqələrinin daxilində də yaradılması zəruri amillərə aiddir.

Rayon mərkəzləri olan şəhərlərə, əlverişli İCM-ə, ətraf ərazilərdəki yaşayış məntəqələrinə nisbətən sənaye, sosial-mədəni infrastruktur şəbəkəsi potensialına, deməli, daha çox iş yerləri ilə təminat imkanlarına malik məntəqələr ətrafında kəndlərin və kənd məskunlaşmasının xüsusi formaları əmələ gəlir (Şəkil 1 və 2).

Şəkil 1. Saatlı şəhəri ətrafında kəndlər

Şəkil 2. İmişli şəhəri ətrafında kəndlər

Bu zaman kəndlərin əsas xüsusiyyətləri və inkişaf istiqaməti yaxında yerləşən iri yaşayış məntəqələri ilə qarşılıqlı əlaqələrdən asılıdır. Belə regionlarda kənd əhalisinin xeyli hissəsi gündəlik

kəfkirvari miqrasiyalar prosesində iş yerləri ilə təmin edilir, ticarət, sosial-mədəni obyektlər şəbəkəsinin xidmətlərindən istifadə etməsi asanlaşır, gəlirlər əldə edilməsinə şərait yaranır. Eyni zamanda kəndlərdə məskunlaşan əhali kənd təsərrüfatı məhsulları becərməsi prosesində şəhərlər və qəsəbələrin əhalisinin gündəlik ərzaq məhsullarına tələbatının ödənilməsinə xidmət edən sahələrin inkişafına üstünlük verilir (Геоурбанистика и геопуралистика, 2024).

Şəhəratrafi intensiv kənd təsərrüfatı kimi formalaşan belə təsərrüfatlarda istixanalar qurulur. Onlar il boyu şəhərlər və digər ətraf ərazilərin əhalisini tərəvəz məhsulları ilə təmin edir, südlük maldarlıq üçün fermalar qurulur. Bu proseslər şəhərlərlə yanaşı, ətraf kəndlərdə də urbanizasiya proseslərinin inkişafına şərait yaradır, əhalinin gəlirləri davamlı xarakter alır, həyat şəraiti də yaxşılaşır. Ona görə əhalinin regionlardan miqrasiyası azalır, hətta şəhərlər və qəsəbələrdə də toplanması intensivliyi azalır. Bununla yanaşı, tədricən ətraf kəndlərdə də nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi, sosial-mədəni xidmət obyektləri qurulur, əhalinin yerlərdə bu xidmətlərdən istifadə etməsinə şərait yaranır. Ərazi-məskunlaşma sistemlərinin belə formasının yaranması kəndlərin regional xüsusiyyətlərinin əsas əlaməti hesab olunur. Az vaxtda onlarda əhalinin sayı artır, qəsəbələrdə çevrilməsi güclənir. Belə vəziyyət məntəqələrin perspektiv inkişafını müəyyən edir, müasir tələblər səviyyəsində həyat şəraiti qurulur. (Потаев, 2015)

Kənd məntəqələrinin planlaşdırılması və inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsində kənd ərazi dairəsi mərkəzlərinin yerləşdiyi ərazilərin İCM-i, əhalisinin sayı, təsərrüfat əhəmiyyəti, sosial-mədəni obyektlər şəbəkəsi ilə təminat mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əksər hallarda onlar tabeliyində olan kəndlərə nisbətən daha çox əhaliyə malik olur, sosial-mədəni, iqtisadi inkişaf potensialı və imkanları da böyükdür. Eyni zamanda tabeliyində olan yaşayış məntəqələrinin inkişafına da təsiri genişdir, onların inkişafı üçün potensial imkanlara malikdir (Eminov, 2005). Bir çox hallarda kənd ərazi dairəsi mərkəzlərində əhalinin sayı artaraq qəsəbələrə çevrilir. Nəticədə ətraf ərazilərdə kənd məntəqələrinin inkişafı daha da sürətlənir.

Kənd məntəqələrinin planlaşdırılması və yenidən qurulması bir neçə istiqamətdə aparıla bilər. İlk mərhələdə planlaşdırma əhalinin sayının artımının müəyyən edilməsi, nəticədə kəndlərdə yeni ev təsərrüfatları yaradılması ilə ərazisinin genişləndirilməsi, kənd əhalisinə göstərilən sosial-mədəni xidmət obyektlərinin yenidən qurulması və səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir tələblərə uyğun təşkili, kənd təsərrüfatının inkişafı, əhalinin məşğulluğunda, gəlirlər əldə edilməsində, sənaye və digər emalı sahələrinin inkişafı sahəsində rolunun artırılması, nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsinin yenidən qurulması, torpaqların səmərəli istifadə edilməsi, ətraf mühitin qorunması kimi istiqamətlərdə aparıla bilər (Həsənov & Kərimli, 2014).

Kənd yaşayış məntəqələrinin mövcud olması üçün kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların mövcud olması, onların qorunması, səmərəli istifadə edilməsi vacibdir. Uzun illər ərzində açıq suvarma aparılması, sahələrə normadan artıq su verilməsi, kanalların torpaq əsaslara malik olması, beton örtüklər çəkilməməsi şor yeraltı suların səthə çıxmasına, şoranlıqların geniş əraziləri əhatə etməsinə gətirib çıxarmışdır (Müseibov, 1998).

Kənd məskunlaşmasının planlaşdırılması işlərinin aparılması zamanı onların yerinə yetirdiyi funksiyaların nəzərə alınması vacib şərtidir. Xüsusilə, kənd təsərrüfatı funksiyası yerinə yetirməyən kəndlər inkişafı prosesində özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Onlar dəmir yolu stansiyaları, sənaye, xidmət mərkəzləri, turizm-rekreasiya əhəmiyyətli ola bilər.

Mil-Muğan iqtisadi rayonunda bir çox kənd təsərrüfatı məhsullarının ilkin emalını həyata keçirən məntəqələr mövcuddur. Bu tip məntəqələrin yenidən qurulması prosesində məskunlaşma və istehsal mərkəzlərinin ayrılması, demoqrafik potensiala uyğun iş yerləri ilə təminat vacib amillərdir. Eyni zamanda ilkin emal müəssisələri olması kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatı artırır. Buna görə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi ətraf ərazilərdə artırılır, əhalinin gəlirləri çoxalır. İqtisadi rayonda pambıq, şəkər çuğunduru, üzüm becərilməsi kəndlərdə ilkin emal üçün müəssisələr şəbəkəsi yaradılması potensialını gücləndirir və bu imkanlardan istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artması ilə bu tip emal müəssisələrinin yaradılması ilə mümkün olur (Eminov, 2023).

Kəndlərdə planlaşdırma işlərinin həyata keçirilməsi şəhərlərə nisbətən daha az maliyyə vəsaitləri tələb edir. Onlar kiçik əraziləri əhatə etməklə yanaşı, əhalinin sayı azdır, bir çox hallarda

ərazilərin çox hissəsini yenidən qurmaq mümkün olur, sosial-mədəni obyektlər şəbəkəsi, nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi qurulması üçün yenidənqurma işləri aparmaq lazım gəlir. İqtisadi rayonda relyef şəraiti mürəkkəb olmadığına görə hər kənd üçün relyef elementləri, çaylar, onların qolları, suvarma kanallarının nəzərə alınmaqla xüsusi planlaşma işləri aparılmasına ehtiyac olmur (AR coğrafiyası: I cild, 2015). Yalnız əhalisinin sayı çox olan, xüsusilə kənd təsərrüfatı, sənaye və nəqliyyat funksiyası yerinə yetirən, mürəkkəb təsərrüfat strukturuna malik yaşayış məntəqələri üçün xüsusi planlaşdırma işləri hazırlanması lazım gəlir (Перицк, 2006).

Uzun illər ərzində şəhərlər və kəndlərdə əhalinin mədəni-məişət həyat şəraiti və səviyyəsində olan fərqlərin aradan qaldırılması əsas vəzifə hesab edilirdi. Onlar sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ərazilərdə, iri şəhərlərə yaxın məntəqələrdə, qəsəbələrdə bu tələblər yerinə yetirilmiş olsa da, əksər kənd məntəqələrində hələ də əhaliyə sosial-mədəni xidmət göstərilməsi aşağı səviyyədədir (Eminov, 2023). Hazırda da əhalinin gəlirləri, həyat səviyyəsi, göstərilən xidmətlərin nisbi və mütləq göstəriciləri arasında kəskin fərqlər Bakı paytaxt regionu və Abşeron ilə digər regionlar arasında yaranmışdır. Ona görə bu fərqlərin azaldılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilməsi kəndlərdə əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması, göstərilən sosial-mədəni xidmətlərin yüksəldilməsi, iş yerləri ilə təmin edilməsi, gəlirlər əldə edilməsi şəraitində mümkün olar. Ona görə kəndlərdə sosial-mədəni xidmət obyektlərinin ərazi təşkili prosesində əhalinin sayı mütləq amil kimi nəzərə alınır. İri xidmət mərkəzlərinin əhalisinin sayı 3-5,0 min nəfərə qədər olan məntəqələrdə təşkil edilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir və onların fəaliyyəti səmərəli olur. Mədəni-məişət, səhiyyə xidməti müəssisələri də iri kənd məntəqələrində yaradılır. Bununla yanaşı, hazırda nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsinin fəaliyyəti az vaxtda xidmət obyektlərinə çatmağa və onların xidmətindən istifadə etməyə imkan verir (AR coğrafiyası, 2015, II cild).

Kənd təsərrüfatı işləri ilə məşğul olmayan kənd məntəqələrinin əhalisinin təsərrüfat sahələrində məşğulluğu müxtəlif struktura malikdir. Onlar kənd əhalisinin yaşayışında, məskunlaşmanın yenidən qurulmasında xüsusi rol oynayır. Bu qrup kənd məntəqələrinin yenidən qurulması üçün xüsusi layihələndirmə işləri həyata keçirilməsi, kəndlərin inkişafında əhalinin məşğul olduğu sahələrin əhəmiyyətinin artırılması vacibdir.

Kənd məskunlaşması rayonlarında planlaşma işlərinin aparılması zamanı nəzərə alınması vacib olan digər amillər də vardır. Onlar perspektiv kənd məskunlaşması planının hazırlanması və yenidən qurulması zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk növbədə inzibati rayonlarda olan kənd yaşayış məntəqələrinin optimal və sosial-iqtisadi tələblərə cavab verən ölçülərinin nəzərə alınması lazım gəlir. Kənd məntəqələrində yerləşən əhalinin əksər hissəsi əməkətutumlu kənd təsərrüfatı sahələrində məşğul olduğu zaman iri kənd məntəqələri formalaşır. Ona görə bu tip kənd məntəqələrinin yenidən qurulması, əhalinin mədəni-məişət xidmətlər göstərən obyektin yerlərdə yaradılması imkanları böyükdür.

Şəkil 3. *Beyləqan rayonu Dünyamalılar kəndi və ətraf ərazilər*

Şəkil 4. *Saatlı rayonu Qara Nuru kəndi*

İqtisadi rayonda yerləşən 6 kənd məntəqəsində əhalinin sayı 5,0 min nəfərdən çoxdur. 2019-cu il siyahıyaalınmasının nəticələrinə görə Beyləqan rayonunda yerləşən I Şahsevən kəndində 9409 nəfər, Dünyamalılar kəndində 7346 nəfər, İmişli rayonunda Sarıxanlı kəndində 7213 nəfər əhali

vardır (Şəkil 3). Saatlı rayonunda olan Qara Nuru kəndi 7421 nəfər, Şirinbəyli kəndi 5221 nəfər əhaliyə malikdir (Şəkil 4). Qalaqayın kəndində əhalinin sayı 6461 nəfərə çatır və Sabirabad rayonunda yerləşir (Azərbaycanın regionları, 2025) İqtisadi rayonda əhalisinin sayı 3-5,0 min nəfər olan kəndlərdə də mədəni-məişət, səhiyyə, təhsil obyektlərinin təşkili iqtisadi cəhətdən səmərəli hesab olunur. Əhalisinin sayı az olan kənd məntəqələrində əksər sosial və mədəni-məişət, ticarət obyektlərinin yaradılması iqtisadi cəhətdən səmərəli olmur. Ona görə əhalinin tələbatını yerlərdə ödənilməsində çətinliklər yaranır, miqrasiyalara səbəb olur, xüsusilə cavan yaşlı əhali əraziləri tərk edir.

Ölkədə aqrar islahatların həyata keçirilməsi prosesində kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi sahəsində yeni təsərrüfatçılıq formaları olan Aqroparklar təşkil edilir. Onlar kənd təsərrüfatı məhsulları becərilməsi ilə yanaşı, saxlanması, daşınması, emalı sahələrini də əhatə edir. Ona görə kənd təsərrüfatının ərazi təşkilinin tamamilə yeni formaları tətbiq olunur, ixtisaslı kadrlara tələbat artır, müasir texnika, texnologiyanın istifadə edilməsi genişlənir. Ona görə kənd məntəqələrində onlara uyğun olaraq sosial-mədəni xidmət sahələri yaradılması, yaşayış evləri tikilməsi, sosial müdafiənin təşkili kimi məsələlərin həll edilməsi tələb olunur. Yeni tip müəssisələrin kadrlara olan tələbatını ödənilməsi məqsədilə kənddən cəlb edilən işçi qüvvəsi üçün yeni yaşayış kompleksi qurulması vacib məsələ kimi həll edilməlidir (AR coğrafiyası, 2015, II cild).

Şəxsi Həyətyanı Təsərrüfatlar (ŞHT) kəndlərin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlar kənd əhalisinin ərzaq məhsulları ilə təminatında, gəlirlər əldə edilməsində, regionlarda ərzaq satışında və təminatında xüsusi rol oynayır. Bununla yanaşı, iqtisadi rayonun isti və quru iqlim şəraitində ev təsərrüfatlarının su ilə təminatı, məhsulların tədarükü və bazarlara çıxarılması, yeni yaradılan təsərrüfatlarda ŞHT məşğul olmaq üçün torpaq sahələrinin ayrılması da problem kimi həll edilməlidir. Eyni zamanda məhsulların tədarükünün aparılması, satış qiymətlərinin nizamlanması da ŞHT inkişafının mühüm tərkib hissələrinə aid edilə bilər. Bu istiqamətlərdə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi üçün yaşayış yerləri ilə yanaşı, onlardan kəndlərdə də bu məqsədlər üçün torpaq sahələrinin ayrılması məqsədəuyğun hesab edilir.

Orta ölçülü ŞHT-da 0,10-0,12 ha torpaq sahələri hesab edilə bilər ki, belə vəziyyət sahələrdə texnika və avadanlıqlar tətbiq edilməsinə imkan verir. Bu zaman əl əməyi azalır, məhsuldarlığın yüksəldilməsi üçün də əlverişli şərait yaranır. Belə sahələr çaylar, kanallar, kollektorların sahillərində, yollara yaxın ərazilərdə ayrılabilir.

ŞHT kənd əhalisinin yerlərdə məşğulluğunun təmin edilməsi, saxlanması üçün aparıcı amillərdən biri hesab edilir və onların inkişafı kənd məskunlaşması üçün vacibdir.

Texnika və texnologiyanın inkişafı, əhalinin təhsil və məşğulluq səviyyəsinin, gəlirlərinin artması yaşayış şəraiti və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün tədbirlər görülməsini tələb edir. Bu sahədə tədbirlər sırasında “ağıllı kənd” layihəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanda bu sahədə geniş tədbirlər Qarabağda bərpa edilən yaşayış məntəqələrində həyata keçirilir. Ölkənin digər regionlarında, o cümlədən Mil-Muğan iqtisadi rayonunda belə yaşayış məntəqələrinin qurulması üçün işlər görülməsi vacibdir.

“Ağıllı kənd” layihəsinin həyata keçirilməsi zamanı 5 istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilməsi zəruri sayılır. Onlara yaşayış şəraiti, sosial-mədəni xidmət, istehsal sahələri, o cümlədən kənd təsərrüfatında yenidənqurma işləri aparılması və enerji ilə təminat mənbələrinin yenilənməsi aiddir. Bu sahələrdə texnologiya və texniki imkanlardan istifadə edilir, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi işləri həyata keçirilir.

“Ağıllı kəndlərin” qurulması şəhərlər və kəndlər arasında yaşayış səviyyəsi, sosial, mədəni-məişət xidməti, məşğulluq, gəlir əldə edilməsində olan fərqlərin aradan qaldırılması işlərinə xidmət edir. Lakin bunun üçün böyük maliyyə-texniki potensialı və xərclər tələb edir. Əhalisinin sayı çox olan məntəqələrdə bu layihələri həyata keçirilə bilər, bunun üçün çox vaxt lazım gəlir. Ona görə mərhələli şəkildə həyata keçirilir.

NƏTİCƏ

Mil-Muğan iqtisadi rayonunda isti və quru iqlim şəraiti, Kür və Araz çaylarının keçməsi kənd məntəqələrinin də onların sahilləri boyu yerləşməsinə, pambıqçılığın inkişafına səbəb olmuşdur.

Ona görə çaylar boyu iri kəndlər yaranmışdır. Onların ərazi cəhətdən genişlənməsi imkanları getdikcə zəifləyir. Çaylar boyu məhsuldar torpaqlar yaşayış məntəqələrinin, yolların və infrastruktur obyektlərinin altında qalır, əkin dövriyyəsiindən çıxır. Bunun azaldılması üçün kəndlərin az məhsuldar torpaqların hesabına genişləndirilməsinə üstünlük verilməsi lazımdır.

Kənd məntəqələrinin idarə edilməsi və sosial-mədəni inkişafında şəhərlər, qəsəbələr və iri kənd məntəqələrinin əhəmiyyətinin artırılması, kənd əhalisinin bu məntəqələrdə iş yerləri ilə və sosial-mədəni xidmətlərlə təmin edilməsi üçün nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsinin yenidən qurulması vacibdir. Bu sahədə işlərin səmərəli təşkili kənd əhalisinin miqrasiyasının qarşısının alınması, əhalinin gəlirlər əldə etməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi amillərinə aiddir.

Kənd məntəqələrinin planlaşdırılması prosesində kənd əhalisinin özünü məşğulluğunun təmin edilməsi, ŞHT inkişaf etdirilməsinə şərait yaradılmalıdır. Kənd təsərrüfatında məşğulluğun təminatı və gəlirlər əldə edilməsi onların yerlərdə qalmasında aparıcı rol oynayır. Eyni zamanda becərilən kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükünün təşkili, əhalinin yerlərdə sosial-mədəni xidmətlərlə təminatı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Görülən tədbirlər səmərəli məskunlaşmanın təşkili üçün əhəmiyyətli ola bilər. Əsas nəticələr göstərir ki, Mil-Muğan iqtisadi rayonunda kəndlərin planlaşdırılması işləri uzun müddət aparılmamışdır. Onlar plansız və kortəbii şəkildə salınmış və ərazi cəhətdən inkişaf etmişdir. Ona görə kəndlərdə nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsi yaradılması prosesində çətinliklər yaranır. Məntəqələrin ərazisinin genişlənməsi və yeni ev təsərrüfatları yaradılması əkinə yararlı torpaqların tutulması hesabına baş verir. Bunun qarşısını almaq üçün kəndlər tərtib edilmiş planlar əsasında inkişaf etdirilməlidir, bu sahədə nizamlanma işləri aparılması lazım gəlir. "Ağıllı kənd" layihəsinin elementlərinin həyata keçirilməsi imkanlarının öyrənilməsi kənd məntəqələrinin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoya bilər.

ƏDƏBİYYATLAR

- Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası: Fiziki coğrafiya (I cild). (2015). "Avropa" nəşriyyatı.
- Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası: İqtisadi, sosial və siyasi coğrafiya (II cild). (2015). "Avropa" nəşriyyatı.
- Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası: Regional coğrafiya (III cild). (2015). "Avropa" nəşriyyatı.
- DSK. (2025). Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri – 2024. "Narıncı Nəşriyyat evi" MMC.
- DSK. (2025). Azərbaycanın əhalisi – 2024. "Narıncı Nəşriyyat evi" MMC.
- DSK. (2025). Azərbaycanın regionları – 2024. "Narıncı Nəşriyyat evi" MMC.
- Əfəndiyev, V. Ə. (Red.). (2010). Azərbaycanın iqtisadi və sosial coğrafiyası. BDU nəşriyyatı.
- Eminov, Z. N. (2005). Azərbaycanın əhalisi. Çıraq.
- Eminov, Z. N. (2023). Azərbaycan Respublikasının sosial-demoqrafik inkişafı və məşğulluq problemləri. "CN Poliqraf" MMC.
- Eminov, Z. N. (Red.). (2021). Azərbaycan Respublikasında kəndlərin demoqrafik inkişafı və kənd əhalisinin məskunlaşması problemləri. "OPTİMİST" MMC çap mərkəzi.
- Eminov, Z. N. (Red.). (2022). Aran iqtisadi rayonunda demoqrafik inkişaf problemləri və əhalinin məskunlaşması. "Region Press" MMC.
- Həsənov, T. G., & Kərimli, Y. S. (2014). Rayon və şəhərlərin planlaşdırılması. "Kooperasiya" nəşriyyatı.
- Mehrəliyev, E. Q. (1963). Muğan düzü təsərrüfatlarının müasir vəziyyəti və gələcək inkişafının bəzi məsələləri. Elm.
- Mehrəliyev, E. Q., Əyyubov, N. H., & Sadıqov, M. O. (1988). Azərbaycan SSR-də əhalinin məskunlaşması məsələləri. Elm.
- Müseibov, M. A. (1998). Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. Maarif.
- Бабаханов, Н. А. (1968). Изменение характера расселения в Мильской и Муганской низменностях Азербайджана в годы советской власти [Автореферат кандидатской диссертации]. Баку.
- Геоурбанистика и георуралистика: Георуралистика [Учебное пособие]. (2024). Казань.

- Ковалев, С. А., & Ковальская, Н. Я. (1980). География населения СССР. Изд-во МГУ.
- Перчик, Е. Н. (2006). Районная планировка (территориальное планирование): Учебное пособие для студентов вузов. Гардарики.
- Потаев, Г. А. (2015). Планировка населенных мест: Учеб. пособие. РИПО.

ABSTRACT

PLANNING AND RESTRUCTURING OF RURAL AREAS IN THE MIL-MUGHAN ECONOMIC REGION

Musa Valiyev

Institute of Geography of the Ministry of Education, Baku, Azerbaijan

In the Mil-Mugan economic region, rural settlement occupies a leading place in the settlement of the population and the territorial organization of economic areas. The continuous natural increase in the rural population, the increase in the number of population requires the creation of new households, the territorial expansion of villages. These processes need to be planned. The purpose of the study is to study the directions of territorial expansion of villages in the economic region, ensuring employment of the population, organizing the provision of socio-cultural services to them, and to identify ways to solve problems that may arise in these areas soon. To achieve these goals, the following tasks were set: (a) to show the importance of carrying out planning work in the process of economic and socio-demographic development of rural settlements; (b) to analyze the directions taken into account in the process of reconstruction of rural settlements; (c) to conduct a comparative analysis of the directions of efficient use of land and water resources and the creation of new households in the process of territorial expansion of villages by administrative districts; (d) to study the prospective development paths of socio-demographic development of villages, meeting the needs of the population in socio-cultural services, and providing them with jobs. The article examines the main directions of village planning in the economic region, the importance of their implementation, and regional characteristics. The issues of applying the main directions of the "smart village" project, currently implemented in most countries of the world, including the Karabakh and East Zangezur economic regions of Azerbaijan, in the process of resettlement in the region, are analyzed. Planning of villages is considered an important factor in ensuring their sustainable development.

Keywords: *Mil-Mugan economic region, rural settlement, rural planning, rural development, socio-economic development.*

РЕЗЮМЕ

ПЛАНИРОВКА И РЕКОНСТРУКЦИЯ СЕЛЬСКИХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В МИЛЬ-МУГАНСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

Муса Валиев

Институт географии Министерства образования, Баку, Азербайджан

В Миль-Муганском экономическом регионе сельское поселение занимает ведущее место в расселении населения и территориальной организации хозяйственных зон. Непрерывный естественный прирост сельского населения, увеличение численности населения требуют создания новых домохозяйств, территориального расширения сечений. Эти процессы необходимо планировать. Цель исследования – изучение направлений территориального расширения сечений в экономическом регионе, обеспечение занятости населения, организация предоставления ему социально-культурных услуг, а также выявление путей решения проблем, которые могут возникнуть в этих районах в ближайшем будущем. Для достижения этих целей были поставлены следующие задачи: (а) показать важность проведения плановой работы в процессе экономико-социально-демографического развития сельских поселений; (б) проанализировать направления, учитываемые в процессе перестройки сельских поселений; (в) провести сравнительный анализ направлений эффективного использования земельных и водных ресурсов и создания новых домохозяйств в процессе территориального расширения сечений по административным районам; (д) изучить

перспективные пути социально-демографического развития деревень, удовлетворяющие потребности населения в социально-культурных услугах и обеспечивающие его рабочими местами. В статье рассматриваются основные направления планирования деревень в экономическом регионе, важность их реализации и региональные особенности. Анализируются вопросы применения основных направлений проекта «умная деревня», реализуемого в настоящее время в большинстве стран мира, включая Карабахскую и Восточно-Зангезурскую экономические области Азербайджана, в процессе переселения в регион. Планирование деревень рассматривается как важный фактор обеспечения их устойчивого развития.

Ключевые слова: *Экономический регион Миль-Муган, сельское поселение, планирование сельских территорий, развитие сельских районов, социально-экономическое развитие.*